

<https://doi.org/10.62837/2024.8.369>

QƏRİBƏ MƏMMƏD QIZI MƏMMƏDOVA
ADPU

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
mammadovaqariba5@gmail.com
orcid ID 0000- 0002-9062-4380

İRƏVANDA XAL QALMADI...

Giriş

“İndi Ermənistan adlandırılan ərazi, Qərbi Azərbaycan- İrəvan mahalı, Göyçə mahalı, Zəngibasar mahalı, Zəngəzur mahalı- bunlar hamısı müsəlmanlar, azərbaycanlılar yaşayan diyarlar olubdur. Təəssüf ki, bu ərazilərdən, diyarlardan müsəlmanlar çıxarılıblar, indi bu ərazilərdə bir nəfər də olsun müsəlman yoxdur. Bu da Ermənistan milliyyətçiliyi, erməni ekstremizmi, erməni şovinizmi siyasətinin nəticəsidir”. (H.Əliyev)

Azərbaycan Respublikası müstəqillik qazandıqdan sonra xalqımızın tarixi keçmişinin obyektiv mənzərəsini yaratmaq imkanı əldə edilmişdir. Uzun illər gizli saxlanılan, üzərinə qadağa qoyulmuş həqiqətlər açılır, təhrif edilmiş hadisələr özünün əsl qiymətini alır. Tarixin keçməkeşli yollarından keçən Azərbaycan həm yeraltı yerüstü sərvətləri ,həm əlverişli coğrafi mövqeyi ,həm də münbit torpağı ilə daim yadellilərin diqqətini çəkmişdir. XIX əsrin əvvəllərində Qafqaza hücum edən ruslar Qafqaz xalqlarını işğal etdikdən sonra İrəvan xanlığına hücum edərək qədim Azərbaycan xanlığını da işğal etdi Məqaləmizə başlıq seçdiyimiz həmin sözlər də o dövrdə yaranmış nəğmənin sözlərindən götürülüb

İrəvanda xal qalmadı... və ya , İrəvanda xan qalmadı....

sonralar siyasi və digər səbəblər üzündən təhrif olunaraq bu cür oxunmağa başlanmışdır Bu dövrlərdən sonra ardıcıl olaraq müxtəlif yerlərdən məqsədli şəkildə ermənilər qədim Azərbaycan məskənlərinə köçürülərək yerli əhalini sıxışdırmağa başlamışlar.Əsrlərlə davam etmiş bu siyasət

XIX-XX əsrlərdə daha da genişlənmiş xalqımızın başına bir sıra ağır faciələr gətirilmişdir. Böyük dövlətlərin yeritdikləri imperiya siyasətinin icraçısı olan ermənilərin əli ilə dəfələrlə azərbaycanlılara qarşı etnik təmizləmə və soyqırım törədilmiş, xalqımızı ağır məhrumiyyətlərə, milli faciə və məşəqqətlərə düçar etmişlər. Yüz minlərlə dinc azərbaycanlı milli mənsubiyyətinə görə məhv edilmiş, öz ata-baba yurdundan didərgin salınmış, Azərbaycanın qədim yaşayış məskənləri xarabalığa çevrilmişdir. Qərbi Azərbaycanda yaşamış azərbaycanlılara vaxtilə böyük zülm edilib, onlar ağır təqiblərə, hücumlara məruz qalıblar. Ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılara qarşı genosid siyasəti həyata keçiriblər. Azərbaycan xalqının bu milli faciəsinin davamı kimi onun torpaqlarının zəbti başlandı. Qısa bir müddətdə bu siyasət gerçəkləşdirilərək ermənilərin kütləvi surətdə Azərbaycan torpaqlarına

köçürülməsi həyata keçirildi. Soyqırımı Azərbaycan torpaqlarının işğalının bir formasına çevrildi. Vaxtilə İrəvan, Naxçıvan və Qarabağ xanlıqlarının ərazilərində məskunlaşdırılan ermənilər orada yaşayan azərbaycanlılarla müqayisədə azlıq təşkil etmələrinə baxmayaraq, öz havadarlarının himayəsi altında “Erməni vilayəti” adlandırılan inzibati bölgünün yaradılmasına nail oldular. Belə süni ərazi bölgüsü ilə, əslində, azərbaycanlıların öz torpaqlarından qovulması və məhv edilməsi siyasətinin bünövrəsi qoyuldu.(1,123)

“Böyük Ermənistan” ideyaları təbliğ olunmağa başlandı. Bu uydurma dövlətin Azərbaycan torpaqlarında yaradılmasına “bəraət qazandırmaq məqsədilə” erməni xalqının tarixinin saxtalaşdırılmasına yönəlmiş geniş miqyaslı proqramlar reallaşdırıldı. Azərbaycanın və ümumən Qafqazın tarixinin təhrif olunması həmin proqramların mühüm tərkib hissəsini təşkil edirdi. “Böyük Ermənistan” yaratmaq xülyasından ruhlanan erməni qəsbkarları 1905-1907-ci illərdə azərbaycanlılara qarşı açıq şəkildə geniş miqyaslı qanlı aksiyalar həyata keçirdilər. 1918-ci ilin mart ayından etibarən əks-inqilabçı ünsürlərlə mübarizə şüarı altında Bakı Kommunası tərəfindən ümumən Bakı quberniyasını azərbaycanlılardan təmizləmək məqsədi güdən mənfur plan həyata keçirilməyə başlandı. Sonralar tarixi dövr 30-cu illərin ağır represiyaları ilə müşayiət olunaraq Azərbaycanın ziyalı genofondunun məhvə nail olunmuş, bunun ardınca 1948-53-cü illər azərbaycanlıların kütləvi deportasiya dalğası, 80-ci illərdən başlayaraq Dağlıq Qarabağ probleminin yenidən süni şəkildə qızışdırılması, 1990-cı il 20 yanvar faciəsi və 1992-ci il Xocalı soyqırımı demək olar ki, bu faciələrin pik nöqtəsi oldu.(2,s57,s59)

Tarixin acı sürprizləri olan bu faciələr qara və böyük hərflərlə tariximizin səhifələri yazılsa da nədənsə heç kim bu acı səhifələri açıb oxumaq və eləcə də böyüməkdə olan nəsələ oxutmaqda maraqlı deyildi. Bu həqiqətlərin üstündən sükutla keçilirdi. Lakin hər qaranlıq gecənin bir işıqlı sabahı olduğu kimi bu tarixi həqiqətlərin də açılıb ağardılmasının zamanı gəldi. Bütün bu müsibətlər Heydər Əliyev dühasının cəsarəti, siyasi iradəsi sayəsində hüquqi qiymətini tapdı. Sovet illərində Ermənistanda antiazərbaycan siyasəti davam etdirilirdi. “Qarabağ Komitəsi” açıq fəaliyyətə başlamışdı. XX əsrin 50-60-cı illərində Moskvanın köməyi ilə Azərbaycan rəhbərliyinin qətiyyətsizliyi üzündən Azərbaycanda erməni lobbisi yaradıldı. Dağlıq Qarabağda millətçilik dərinləşir, ermənilər Yuxarı Qarabağdakı azərbaycanlıları açıq-aşkar sıxışdırırdılar. 1967-ci ildə Xankəndində azərbaycanlılara divan tutuldu, bir neçə azərbaycanlı qətlə yetirildi. Həmin dövrdə respublika rəhbərliyi laqeyd mövqə tutaraq “xalqlar dostluğunu” möhkəmləndirmək üçün tədbirlər görürdü. Azərbaycan SSR Ali Sovetinin Rəyasət Heyəti 1969-cu il mayın 7-də qərar verərək sərhəd rayonlarında 2 min hektardan artıq Azərbaycan torpağının Ermənistana verilməsi haqqında hələ 1938-ci il mayın 5-də verilmiş qərarı təsdiq etdi. Lakin 1969-cu ilin iyulunda hakimiyyətə gələn Heydər Əliyev bu qərarın icrasına imkan vermədi. (5,)

1987-ci ilin noyabrında O bütün vəzifələrdən uzaqlaşdırıldıktan iki həftə sonra erməni millətçiləri baş qaldırdılar. Sovet hökuməti onlara dəstək oldu və həm Qarabağda, həm o vaxtkı Ermənistan Respublikasında xalqımıza qarşı növbəti cinayət başlandı. Azərbaycanlılar tarixi diyarları olan Qərbi Azərbaycandan deportasiya edildi.

Bütövlükdə Qərbi Azərbaycanda 300-dən çox şəhər və kənddə azərbaycanlılar yaşamışlar. Onların hamısı 3 il ərzində Ermənistandan zorla çıxarılmış, qovulmuş, bir çoxları öldürülmüşdür. Sonuncu kənd Nüvədi kəndi 1991-ci ilin avqustunda deportasiyaya məruz qalmışdır. Ermənilər Qərbi Azərbaycanı özünüküləşdirmək üçün buradakı Azərbaycan toplusuna qarşı ağır hərbi cinayətlər törədiblər. Məhz ermənilərin etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində Qərbi azərbaycanlılar buradan deportasiya edilərək zorla çıxarıliblər. Qərbi Azərbaycan ərazisi, yəni, Zəngəzur, Göyçə və İrəvan qədim Azərbaycandır. Bütün tarixi mənbələr Qərbi Azərbaycan torpaqlarının məhz Azərbaycana aid olmasını mötəbər dəlillərlə sübut edir. Ancaq ermənilərin şovinist, etnik təmizləmə siyasəti nəticəsində Qərbi Azərbaycandakı Azərbaycan izləri dağıdılmış və yerlə-yeksan edilmişdir. Dəyişdirilmiş və erməni adları qoyulmuşdur Xalqımıza məxsus məscidlər məktəblər hətta dağ adları belə 1988-ci ildən başlayaraq bu ərazilərdə yaşayan azərbaycanlılar zorla və hərbi güc tətbiqi ilə öz dədə-baba torpaqlarından qovularaq ermənilərin etnik təmizləmə siyasətinin qurbanı olublar. 1948-1953-cü illərdə Qərbi Azərbaycandan 150 mindən artıq azərbaycanlı, o cümlədən 1988-1994-cü illərdə bir milyondan zərər çıxarmış və onlar qaçqın və məcburi köçkün halında Azərbaycanda məskunlaşmışlar.(1,130)

Bəli, bu illərdə İrəvanda nə xan qaldı, nə xal...

İrəvanda nə insan qaldı, nə də bir filan ,

İrəvanda yalnız yırtıcı qaniçənlər qaldı.(6)

30 illik həsrətə 44 günlük müharibə ilə son qoyan cəsur Azərbaycan ordusu qüdrətli Azərbaycan dövləti ata vəsiyyətinə əməl edən ali baş komandan gün gələcək ki Qərbi Azərbaycan həsrətinə də son qoyacaq qarabaga doğru gedən köç karvanları gün gələcək İrəvana, Göyçəyə , Vedibasara, Zəngəzura və digər qədim Azərbaycan məskənlərinə üz tutacaq. Biz buna əminik .

ГАРИБА МАММАД МАММАДОВА

В ЕРЕВАНЕ НЕ ОСТАЛОСЬ РОДИМОГО ПЯТНА

Резюме

Статья посвящается депортации Азербайджанцев из родных земель, где они жили веками в Западном Азербайджане. А в XXм веке это совершалось при помощи красной армии. Как говорится в статье, в течение многих лет до прихода Гейдара Алиева во власть никто серьезно не обращал внимание к этой

проблеме. Но в период его деятельности он всегда держал во внимании вопрос касающейся Западнему Азербайджану. Армяне продолжительно вели грязную политику этнической чистки против представителей нашей нации проживавшая там веками и он решительно боролся с ними делая всё возможное с большой политической дальновидностью с целью доставления историческую правду до внимания мировой общественности. В статье изучается весь процесс депортации против нашей нации, включая самую крупную в течение 1988/91-х годов. Ссылаясь к историческим фактам до Большевистской оккупации, во времена Царьской России Азербайджанцы уже были изгнаны из своих родных земель. Все эти данные приводятся в этой статье. Общенациональной Лидер назвал весь этот факт актом геноцида против нашей нации. Исторические Азербайджанские земли как Зангезур, Гёйча, Ираван всегда были упомянуты в его речах и благодаря его указаниям наши историки привели много исторических доказательств. В статье а также говорится о безумной Армянской идее о “ Великой Армении”

Ключевые слова: Западный Азербайджан, этническая чистка, Иреван, Гёйча, депортация.

GARIBA MAMMAD MAMMADOVA

NO BRILTHMARK REMAINED IN ERAVAN

Summary

The article deals with the deportation of Azerbaijanis from their eternal lands in the Western Azerbaijan during many centuries, being the last in the xxth by the help of red army.

As the article says, during many years till H. Aliyev came to power nobody paid attention to this problem seriously, but in his activity he always kept in the centre of his attention the issue concerning Western Azerbaijan, as Armenians continuously used to carry out crafty ethnic cleansing policy against our nation living there and he fought against them resolutely, did everything possible with political prediction to deliver the historical truth to world community. All historical deportations carried out against Azerbaijanis, including the last, biggest one during 1988/91 have been searched in the article. With reference to the historical facts before Bolshevik occupation, in the period of Tsar Russia Azerbaijanis formed main part of the population of Western Azerbaijan but in 1988/91 the last Azerbaijanis were deported from their native lands. All these data have been given in the article. Irreconcilable with this fact national leader called it the act of genocide against Azerbaijanis. Historical Azerbaijan lands as Zangezur, Goycha, İravan, were always mentioned by national leader in his speeches and thanks to his directions our historians did great research work on the topic and showed many historical evidences.

The article deals with the frantic Armenian illusion about `Great Armenia`

We cannot afford formation of the second Armenian State within the territory of our Republic said national leader Heydar Aliyev. Today there isn't a single Azerbaijani in Armenia, they even changed our historical toponyms and renamed them as they wish, by this way made genocide not only against our nation but our toponimy too.

These bloody pages were described in Azerbaijan literature and music. *İrəvanda xal qalmadı ...* is one of the songs which appeared those years by famous musicians of the time which means there stayed nobody at that place i.e. no ethnic citizens of İravan – the old Azerbaijan city.

Today completely free Garabagh, whole Azerbaijan are the celebration of Heydar Aliyev's ideas and triumph of Higher Chief Commander İlham Aliyev's successful policy. The article says that now the citizens of Garabakh are returning to their lands, the day will come the Azerbaijanis will return to their historical motherlands such as Goycha, Zangazur, İravan and others.

Key words: Western Azerbaijan, ethnic cleansing, İravan, Goycha, deportation

Qəribə Məmməd Məmmədova

Xülasə

Məqalə uzun əsrlər boyu azərbaycanlıların Qərbi Azərbaycandakı əzəli torpaqlarından deportasiyasından bəhs edir. Sonuncusu rus ordusunun köməyi ilə 1988-91-ci ildə baş vermiş və nəticədə 1 nəfər də azərbaycanlı, müsəlman bu doğma torpaqlarda qalmamışdır. Məqalədə qeyd edildiyi kimi, H.Əliyev hakimiyyətə gələnə qədər, uzun illər ərzində heç kim bu problemə ciddi əhəmiyyət verməsə də, ermənilərin davamlı olaraq məkrli işlərə əl atdıqlarını görən Ümummilli Lider öz fəaliyyətində Qərbi Azərbaycan məsələsini daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Orada yaşayan xalqımıza qarşı etnik təmizləmə siyasəti aparan erməniləri və onların havadarlarını qətiyyətlə bu iyrənc əməllərindən çəkəndirməyə səy göstərmiş, tarixi həqiqətin dünya ictimaiyyətinə çatdırılması üçün siyasi proqnozla mümkün olan hər şeyi etmişdir.

Uzun illər ərzində ermənilərin azərbaycanlılara İrəvanda, Qarabağda, Qubada, Gəncədə, Bakıda, bir sözlə, öz doğma torpaqlarında divan tutulması, sonuncusu 1988/91-ci illərdə olmaqla, xalqımıza qarşı həyata keçirilən bütün tarixi deportasiyalar müəllif tərəfindən tarixi faktlara istinadən araşdırılır. Faktlar onu göstərir ki, bolşevik işğalına qədər olan dövrdə, çar Rusiyası zamanı, Qərbi Azərbaycan əhalisinin əsas hissəsini azərbaycanlılar təşkil etsə də, 1988/91-ci illərdə sonuncu azərbaycanlılar öz doğma yurdlarından deportasiya ediləblər. Elə məqalənin adından da göründüyü kimi İrəvanda xal qalmadı – mahnısı da bu dövrdə yaranaraq bu mənzərəni əks etdirir

(Fakt. info .az)

“Biz torpağımızda ikinci erməni dövlətinin yaranmasına yol verə bilmərik” deyən Ümümmilli Lider xalqımızın başına gətirilənlərin soyqırım adlandırır onun tək-cə millətimize deyil, həm də toponimiyamıza qarşı törədilidiyini daim vurğulayırdı.

Bu gün tamamilə azad Qarabağ, bütün Azərbaycan Heydər Əliyev ideyalarının və Ali Baş Komandan İlham Əliyevin uğurlu siyasətinin təntənəsidir. Məqalədə deyilir ki, indi Qarabağ vətəndaşları öz torpaqlarına qayıdırlar, gün gələcək Qərbi azərbaycanlılar da Göyçə, Zəngəzur, İrəvan və s. kimi əzəli tarixi vətənlərinə qayıdacaqlar.

Açar sözlər: Qərbi Azərbaycan, etnik təmizləmə, İrəvan, Göyçə, deportasiya

Ədəbiyyat

1. İbrahim Bayramov (2011). Qərbi Azərbaycan: Tarixi Həqiqətlər və ya Ermənistanın Etnik Təmizləmə Siyasəti. – Bakı: Şərq-Qərb nəşriyyatı. - 288s.
2. İbrahim Bayramov (2012). Qərbi Azərbaycanda soyqırıma məruz qalmış toponimlərimiz. – Bakı: Çıraq çap. - 208s,
3. Elçin Qarayev. (2016). Azərbaycanın İrəvan Bölgəsinin tarixindən (XVIII yüzilliyin sonu, XIX yüzilliyin ortalarında) - Bakı: mütərcim.
4. Qərbi Azərbaycan (2016). (İndiki Ermənistan) yazarlar: 1 Kitab, Bakı: -512s
5. Qəribə Məmmədova: (2024). ASES INTERNATIONAL Genelektən Geleceğe SCIENTIFIC STUDİES CONFERENCE, 03-05 May. - Quba Azərbaycan s. 440-446
6. Fakt.info.az

Rəyçi: f.e.d., dosent Könül Abdürrəhmanova